

בשובה ונחת תושעון

פי כה'אמר אֲדַנִּי ה' קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל בְּשׁוֹבָה וְנַחַת תּוֹשַׁעוֹן בְּהַשְׁקֵט וּבְבִטְחָה תִּהְיֶה גְבוּרַתְכֶם וְלֹא אֲבִיתֶם: (ישעיהו ל טו).¹

שמות רבה טז ב פרשת בא – דרשת הלכה ואגדה בשובה ונחת²

"משכו וקחו לכם צאן" (שמות יב כא).³ זהו שכתוב: "בשובה ונחת תושעון" (ישעיהו ל). שנינו: בכל מתרפאין חוץ מעבודה זרה, וגילוי עריות, ושפיכות דמים.⁴ כיצד? שאם יאמרו לו לאדם: בוא והרוג את הנפש ואתה מתרפא, אל ישמע להן, שכן כתוב: "שופך דם האדם באדם דמו ישפך" (בראשית ט ו).⁵ הואיל וכל מי שהוא שופך דם האדם - באדם דמו ישפך, היאך יכול החולה להתרפאות בשפיכות דמים?⁶ גילוי עריות כיצד? אם יאמרו לו לאדם: עסוק בגילוי עריות ואתה מתרפא, לא ישמע להם. שאסור לו לאדם לעסוק בגילוי עריות. אתה מוצא שתי פרשיות סמוכות: פרשת נזיר ופרשת סוטה.⁷ הנזיר נודר שלא לשתות יין; אמר לו הקב"ה: נדרת שלא לשתות יין כדי להרחיק עצמך מן העבירה, אל תאמר הריני אוכל ענבים ואין לי עון! אוכל משרת ענבים ואין לי עון!⁸ אמר לו הקב"ה: הואיל ונדרת מן היין, הריני מלמדך שלא תחטא לפני. אמר למשה: לַמִּדָּ לְיִשְׂרָאֵל הַלְכוֹת נִזְירוֹת, שְׁנֵאמַר: "אִישׁ אֲרֵאשָׁה פִּי יִפְלֹא לְנֶדֶר נֶדֶר נִזְיָר לְהִזְיָר לָהּ: מִיָּיִן וְשֶׁכָר נִזְיָר ... וְכָל־מִשְׁרַת עֲנָבִים לֹא יִשְׁתֶּה וְעֲנָבִים לְחַיִּים וְיִבְשִׁים לֹא יֵאָכֵל ... מִכָּל אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה מִגִּפְן הַיַּיִן מִחֶרְצָנִים וְעַד־גַּל לֹא יֵאָכֵל" (במדבר ו ב-ד). וכיון שיעשה כך, הרי הוא כמלאך: "כל ימי נזרו קודש הוא לה'", כמו שאתה אומר: "וְאֵלֶי עִיר וְקָדִישׁ מִן־שִׁמְיָא נְחַת" (דניאל ד י).⁹ וכן האשה נקראת גפן, שנאמר: "אשתך כגפן פוריה בירכתי ביתך"

¹ אם נתעלם מהמילים החותמות את הפסוק "ולא אביתם", שהם תוכחה, ונתמקד במרכזו, במילים המרגיעות והמשפרות שבאמצע הפסוק: "בשובה ונחת תושעון", נמצא שמרבית הדרשות עליהן עוסקות בגאולה לעתיד לבוא. כגון זו שבמדרש ויקרא רבה ג א: "אין ישראל נגאלין אלא בזכות השבת, שנאמר: בשובה ונחת תושעון" – שובה מלשון שבת. או זו שבירושלמי תענית פרק א הלכה א: "אם אין ישראל עושין תשובה, אין נגאלין לעולם, שנאמר: בשובה ונחת תושעון" – שובה מלשון תשובה. אבל המדרש שלנו דווקא מבין את הפסוק בישיעיהו על גאולת מצרים ובכך כאילו דורש את דברי ישעיהו לאחור.

² אנו מרבים ללקט מדרשים עפ"י נושא מסוים ולשזור אותם בדרך זו או אחרת. זאת, משום שרוב המדרשים באים בקטעים ורק מיעוט הגיע אלינו כדרשה שלימה ורצופה. אחת מאותם שיש בידינו בשלימות וברצף, היא הדרשה בשמות רבה פרשה טז סימן ב, שממחישה מהלך דרשה קלאסית בע"פ לפני הקהל ויש בה תחכום של שילוב הלכה ואגדה, נכון יותר: הלכה בשיירות האגדה. לשילוב כזה ראו גם המשל על הכהן שאבדה לו תרומה בבית הקברות, בדברינו [מה לכהן בבית הקברות](#) בפרשה זו.

³ על המוטיב הכללי של משכו וקחו לכם, שמרמז על הצורך של עם ישראל 'למשוך את עצמו' ולקחת את עצמו' כחלק מתהליך הגאולה, כבר הרחבנו בדברינו [משכו וקחו לכם](#) בפרשה זו. והפעם נלך בעקבות דרשה 'עצמאית' בשמות רבה.

⁴ "שנינו" זה נמצא בגמרא פסחים כה ע"א כאמרה של אמוראים. לאחר דיון שם אם מותר או אסור להתרפא בעצי אשרה, מביאה הגמרא את האמירה שרבין (אמורא דור שלישי או רביעי), שירד מארץ ישראל לבלל מביא בשם ר' יוחנן ראש ישיבת טבריה: "בכל מתרפאין חוץ מעבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים". וזה בעצם הדין של שלוש המצוות שבהן "ייהרג ואל יעבור", כפי שנדון גם בגמרא סנהדרין עד ע"א, יומא פב ע"א ועוד. לפנינו דרשה באגדה על סוגיה בהלכה שתעניין אולי במיוחד את העוסקים בגמרא ופחות במדרשים! ולנו חשוב העניין של הרפואה שיתחבר בסוף גם לפרשת השבוע: במה אסור להתרפא גם לאחר הכלל של "וחי בהם" הקובע את חיי האדם כעוד עליון.

⁵ ראו דברינו [שופך דם האדם](#) בפרשת נח.

⁶ נראה שיש כאן חידוש גדול. בכל המקורות התלמודיים שבידינו (ראו חלקם בהערה 4 לעיל), הנימוק ששפיכות דמים אינה נדחית מפני פיקוח נפש, היינו שאדם לא יכול להציל עצמו במחיר חיי חברו, היא סברא ולא פסוק: "מאי חזית דדמא דידך סומק טפי?" - "מה ראית שדמך אדום (חשוב) יותר מדם חברך?" - הדם שלך אינו יותר אדום מהדם של חברך! אך כאן מביא הדרשן פסוק מפורש מהתורה! אם עונשו של מי שהורג הוא מיתה, אזי מי שמציל עצמו ע"י הרג חברו יהיה חייב מיתה אז מה הועלנו?! גם זו סברא, אולי דומה לסברת "מאי חזית", אבל היא מבוססת על פסוק בתורה - פסוק מלפני מתן תורה שמחייב את כל האנושות, את כל "באי בראשית" כלשון המדרשים - ולא ברור מדוע דרשה זו של שמות רבה לא נזכרת בגמרא. האם מצאו דרשני האגדה מקור שלא היה ידוע לבעלי ההלכה? האם זו דרשה חדשה ומאוחרת, תוספת נופך האגדה על ההלכה בחיבור למקרא ולסברה?

⁷ הלימוד כאן איננו מפסוק מפורש כמו בשפיכות דמים, אלא מסמיכות פרשות שגם הוא בשונה מהלימוד במקורות ההלכתיים הנ"ל, כפי שנראה ונסביר להלן. (בתלמודים נלמד יהרג ואל יעבור בעריות מדין נערה המאורסה, ומהיקש לשפיכות דמים).

⁸ נזיר אסור כידוע לא רק ביי, אלא גם בענבים ומכל מה שיוצא מהם. לפיכך, קטע זה קצת לא ברור, כאילו הנזיר סבור שעיקר האיסור הוא ביי וכל השאר הם בבחינת סייג וגדר. סייג הוא כידוע תוספת איסור של חכמים ("ועשו סייג לתורה"), פרקי אבות א א, ראו דברינו [עשו סייג לתורה](#) בדפים המיוחדים). אך נראה מהמשך הדרשה שזו בדיוק מטרתה, להראות שרעיון הסייג והגידור נמצא כבר בתורה עצמה והוא חלק מהדין הבסיסי, כמין ענן או סוכך האופף אותו.

⁹ תרגום: והנה המלאך (עיר קדיש הוא כינוי למלאך - עירין קדישין) לצד "בני אנשא" בזמירות שבת) מן השמים יורד. עד כאן הראה הדרשן שההקפדה גם על הסייגים, גם על האיסורים המעגליים סביב היין שהוא עיקר האיסור, הם שעושים מהנזיר קדוש ודומה למלאך היורד מהשמים. לא בטוח שבעלי ההלכה יאהבו את הרעיון שבתורה עצמה יש איסורים משניים שהם בבחינת סייג. חכמים הם שאמרו: "לך לך אמרי נזירא סחור סחור, לכרמא לא תקרב" (שבת יג ע"א, פסחים מ ע"ב ועוד), אבל לחשוב שזה כבר בתורה עצמה? כך או כך, עד שיתעשתו בעלי ההלכה, הדרשן כבר מצוי בעיצומה של הדרשה וממשיך מהנזיר לאיסורי עריות שהוא האיסור השני של ייהרג ואל יעבור. ומהלך דרשתו הוא אכן 'סחור סחור' בהיגיון שלא תמיד קל למעקב. העיקר שהמסר יעבור ושנגיע לפרשת השבוע וליציאת מצרים ולשובה ולנחת (אולי כבר שכחנו שזה היעד הסופי אליו אנו חותרים).

(תהלים קכח ג) - אמר הקב"ה: אל תאמר: הואיל ואסור לי להשתמש באשה, הריני תופשה ואין לי עון, או שאני מגפפה ואין לי עון, אני נושקה ואין לי עון. אמר הקב"ה: כשם שאם נדר נזיר שלא לשתות יין, אסור לאכול ענבים לחים ויבשים, ומשירת ענבים וכל היוצא מגפן היין, אף אשה שאינה שלך, אסור ליגע בה כל עיקר, שכן שלמה אומר: "הִיחֲתָה אִישׁ אֶשׁ אֶשׁ בְּחִיקוֹ וּבְגָדָיו לֹא תִשְׁרַפְנָה? ... כִּן הָבָא אֶל־אִשְׁתּוֹ רָעָהוּ לֹא יִנְקָה כְּלֵי־הַנֶּגַע בָּהּ" (משלי ו כז-כט). לכך סמך הקב"ה פרשת נזיר לפרשת סוטה, שהן דומות זו לזו.¹⁰ וכל מי שנוגע באשה שאינה שלו מביא מיתה על עצמו, שנאמר: "כי רבים חללים הפילה" (משלי ז כו), וכתוב: "רגליה יורדות מות שאול צעדיה יתמוכו" (משלי ה ה).¹¹ הואיל ויש בה כל המידות הללו, היאך יכולה היא ליתן חיים לחולה? לכך אין מתרפאין בה.¹²

עבודה זרה כיצד?¹³ שאם היה אדם מישראל חולה ויאמרו לו: לך אצל עבודה זרה פלונית ואתה מתרפא, אסור לילך, שכן הוא אומר: "זובח לאלהים יחרם, בלתי לה' לבדו" (שמות כב ט). והואיל שכל מי שעובד עבודה זרה יוחרם, מוטב לו למות בחולי ואל יעשה חרם בעולם הזה.¹⁴ ולא זה בלבד אסור, אלא כל דבר שהוא של עבודה זרה, אסור להתרפאות בו.¹⁵ שאם יאמרו לו לאדם: טול ממה שמקטירין לעבודה זרה, או: טול מן האשרה ועשה מהן קמיע והתרפא - אל תיטול. שכן כתוב: "ולא ידבק בידך מאומה מן החרם" (דברים יג יח) - זו עבודה זרה, ואומר: "ולא תביא תועבה אל ביתך ויהיית חרם כמוהו" (שם ז כו). למה? שאין בהם ממש, ואין מועילין כלום, שנאמר: "אל תיראו מהם כי לא יגרעו וגם היטב אין אותם" (ירמיה יח ה).¹⁶ וכן אתה מוצא שירמיהו אומר לדורו: הריני נכנס עם עבודה זרה לדין ואומר מעשיה ומעשה אלהים וינדע מה בין הקב"ה לעבודה זרה.¹⁷ אתה מוצא ארבע פעמים בדף אחד הראה ירמיהו גנותה של עבודה זרה ושבוהו של אלהים,¹⁸ שנאמר: "כֹּה אָמַר ה' אֱלֹהֵי דָרָךְ

¹⁰ דומות במוטיב וואלי גם דומות בהיפוך בתוצאה. מי שמקפיד על סייגים בניזירות, מגשים את אידיאל הנזירות והופך לאיש קדוש ולמלאך, לעומת מי שאינו מקפיד על סייגים ביחסי איש-אשה, אשר "לא יינקה" וסופו להיכוות באש. ומשחק הלשון: אישה - אש, ברור מאליו. עכשיו יעשה הדרשן 'קפיצה קוונטית' קטנה, יניח לנזיר ולסמיכות הפרשיות סוטה-נזיר שעשו את שלהם, ויתמקד מכאן ואילך בפסוקי משלי על הסכנות הגדולות שיש ביחסי איש-אשה שאינם בכפוף לדיני התורה.

¹¹ עוד בספר משלי על הקשר בין יין וזנות ראו פרק ט פסוקים ד-ה: "מִי פָתִי יִסֵּר הַנָּה חֶסֶר לֵב אִמְרָה לּוֹ: לִכְוֹ לְחַמוֹ בְּלִחְמֵי וְשֵׁתוֹ בֵּינָן מִסְכָּתִי" ופרק לא פסוקים ג-ד: "אֵל תִּתֵּן לְנִשְׁיִם חֵילָךְ וּדְרָכֶיךָ לְמַחֲוֹת מְלָכִין: אֵל לְמַלְכִים לְמוֹאֵל אֵל לְמַלְכִים שֵׁתוֹ יִין וְלַרְזֻזִים אֵי שִׁכָּר" - זה האחרון נדרש על שלמה המלך שהתהולל והשתכר בלילה שלפני חנוכת בית המקדש! ראו ויקרא רבה יב ה, במדבר רבה י ד ועוד, בדברינו [חושך שבטו שונא בנו](#) בפרשת שמות.

¹² עד כאן האיסור השני של ייהרג ואל יעבור - איסור עריות. וכל זה בדרשת היפוך מנזיר כפי שכבר הערנו. סייגי הנזיר מביאים את האדם מעלה מעלה, סייגי עריות - מי שעובר עליהם - מורידים אותו מטה, מטה. ואם כך חמורה היא עריות, איך היא יכולה לרפא? כיצד ניתן להתרפא באיסור שמביא למוות ולירידה לשאלו? פשיטא שלא! מעניינת שוב ההשוואה לגמרא פסחים ולגמרות האחרות שדנות בנושא ייהרג ואל יעבור (ראו הערה 4). שם נלמד דין עריות בהיקש משפיות דמים ומהפסוק: "כי כאשר יקום איש על רעהו ורצחו נפש כן הדבר הזה" - מקיש רוצח לנערה המאורסה. מה נערה המאורסה ניתן להצילה בנפשו - אף רוצח ניתן להצילו בנפשו. ונערה המאורסה מרוצח, מה רוצח - ייהרג ואל יעבור, אף נערה המאורסה - תהרג ואל תעבור". הדרשן שלנו אולי לא הכיר את הגמרא או שחשב שהשוואה עם אונס איננה מספקת, שהרי מה עם איסור עריות שנעשה בהסכמה? לפיכך הוא אולי מעדיף את הפסוקים מספר משלי ואת הרעיון שבאיסור עריות יש סם מיתה ואי אפשר להתרפא במרשם שמהותו היא מוות. הפעם הוא הולך בדרך הסברה, הנשענת על פסוקים מהכתובים ולא בדרך של פסוק מהתורה והתחלפו היוצרות עם דין שפיכות דמים שראינו לעיל, בין המדרש שלנו והגמרות הנ"ל. כך או כך, הדרשן בשמות רבה לא סבור שצריך את ההיקש מדין שפיכות דמים לדיני עריות. לכל אחד יש את הנימוקים וההיגיון הפנימי שלו, עם או בלי פסוק.

¹³ וזה האיסור השלישי של ייהרג ואל יעבור - עבודה זרה, שממנו נגיע סוף סוף אל פרשת השבוע.
¹⁴ ראו פירוש רש"י, בעקבות מדרש ספרא, על הפסוק וחי בהם, ויקרא יח ה: "וחי בהם - לעולם הבא, שאם תאמר בעולם הזה, והלא סופו הוא מות". מדרשה זו אפשר לכאורה ללמוד שאדברא, צריך למסור את הנפש על כל מצווה או איסור, לוותר על חיי העולם הזה שסופם מיתה בכל מקרה, ולזכות בחיי העולם הבא (קידוש השם). בא המדרש שלנו ואומר: רק על דברים חמורים כגון עבודה זרה שהיא חרם (חמור - חרם) צריך למסור את הנפש. וכבר הרחבנו בנושא זה בדברינו [אשר יעשה אותם האדם וחי בהם](#) בפרשת אחרי מות, בפרט הדיון במצוות שבת שם (יומא פה א-ב) שצריכה לימוד מיוחד על כך שפיקוח נפש דוחה אותה. ראו דברינו [חלל עליו שבת אחת](#) בפרשת כי תשא.

¹⁵ נראה שכאן הדרשן מתייחס לשיטות ריפוי עקיפות ו'קלות' יותר, כגון הקמיע שהוא מזכיר להלן וקמיעות אינן אסורות עפ"י חכמים והיו ועדיין מקובלות. גם כאן יש מעין סייג (גדר) או "ענן" מסביב.

¹⁶ ראו דברינו [בין עבודה זרה לטבע - שיטת ר' יוסי הגלילי](#) בפרשת ראה, בה הראינו שלשיטות חכמים מסוימות יש כח לעבודה זרה, בפרט אם היא מתחברת לכוחות הטבע. ראו גם הסיפור בגמרא עבודה זרה כז ע"ב על בן דמא אחיינו של ר' ישמעאל שלא הניח לו, ר' ישמעאל, להתרפא מעבודה זרה, למרות שר' ישמעאל עצמו סבור שעבודה זרה איננה מהמצוות של ייהרג ואל יעבור. אלא שכאן מדובר על ריפוי ע"י מינות שנחשבת לחמורה יותר. וגם ממקרה זה משמע שהיה כח ברפואה עצמה, אלא שהיא אסורה משום מינות. נראה שהדרשן שלנו לא מסכים עם כל אלה וסבור קטגורית שאין בעבודה זרה שום כח ומגייס לשם כך את הנביא ירמיהו, כפי שנראה בהרחבה להלן. הדרשן אוזחז בחבל משני קצותיו. מחד גיסא הוא מזלזל בכוחה של עבודה זרה, מבטל אותה כליל ומנסה לשכנע את קהל שומעיו שאין בה כלום - שום כלום! מאידך גיסא, הוא נלחם בה מלחמת חורמה ומנסה לשכנע את קהל שומעיו להתרחק ממנה ככל שניתן. האם יצליח במשימתו הכפולה?

¹⁷ לדין, היינו לוויכוח. נראה שהדרשן מגייס את ירמיהו לשמש מודל לוויכוחים של חכמים עם פילוסופים ועובדי עבודה זרה. ראו מקצת מוויכוחים אלה בדברינו [והלא אין בה ממש](#) בפרשת כי תשא.

¹⁸ דף אחד הוא פרק אחד, פרק י בירמיהו, שהדרשן מביא ממנו אוסף של פסוקים, פעם בגנות עבודה זרה ופעם בשבוהו של הקב"ה, לסירווגין. הקורא מוזמן לפנות כאן אל פרק י בספר ירמיהו ולקרוא אותו ברצף, בפרט עד פסוק טז..

הגוים אֲלֵתִלְמָדוֹ וּמֵאֲתוֹת הַשָּׁמַיִם אֲלֵתִחַתּוֹ ... כִּי־חִקְוֹת הַעַמִּים הֶבֶל הוּא ... מַעֲשֵׂה יְדִי־חֶרֶשׁ בְּמַעְצָד: בְּכֶסֶף וּבְזָהָב יִיפְּהוּ בְּמִסְמְרוֹת וּבְמִקְבּוֹת חִזְקוּם ... כְּתָמָר מְקֻשָּׁה הִפָּה וְלֹא יִדְבְּרוּ נְשׂוּאָה יִנְשׂוּאָה כִּי לֹא יִצְעָדוּ" (ירמיהו י פסוקים ב-ה).¹⁹

- שמעתם גנותה של עבודה זרה, בואו ושמעו שבחו של הקב"ה, שנאמר: "מֵאַיִן כְּמוֹדֵה ה' גָּדוֹל אֶתָּה וְגָדוֹל שְׁמֶךָ בְּגְבוּרָה: מִי לֹא יִרְאֶה מְלֶכֶד הַגּוֹיִם כִּי לָךְ אֶתָּה" (שם פסוקים ו-ז).²⁰
- שמעתם שבחו של הקב"ה, בואו ושמעו גנותה של עבודה זרה, שנאמר: "וּבִבְחַת יִבְעָרוּ וְיִכְסְלוּ מוֹסֵר הַבָּלִים עַץ הוּא: כֶּסֶף מְרַקֵּעַ מִתְרַשֵּׁשׁ יוֹבָא וְזָהָב מְאֻפָּז מַעֲשֵׂה חֶרֶשׁ וְיָדֵי צוֹרָף" (שם פסוקים ח-ט).
- שמעתם גנותה של עבודה זרה, בואו ואגיד לכם שבחו של הקב"ה, שנאמר: "וְהָ אֱלֹהִים אֶמֶת הוּא־אֱלֹהִים חַיִּים וּמְלֶכֶד עוֹלָם" (שם פסוק י).²¹
- שמעתם שבחו של מקום, בואו ושמעו גנותה של עבודה זרה, שנאמר: "כְּדָנָה תֵּאמְרוּן לְהוֹם אֱלֹהֵיָא דִי־שְׁמֵיָא וְאַרְקָא לֹא עֲבָדוּ וְאַבְדוּ מֵאַרְעָא וּמִרְתַּחוֹת שְׁמֵיָא אֱלֹהֵיָא" (שם פסוק יא).²²
- שמעתם גנותה של עובדי כוכבים, בואו ושמעו שבחו של הקב"ה, שנאמר: "עֲשֵׂה אֶרֶץ בְּכַחוֹ מְכִין תִּבֵּל בְּחֻכְמָתוֹ וּבִתְבוּנָתוֹ נָטָה שְׁמֵיָם: לְקוֹל תִּתּוֹ הַמּוֹן מִיָּם בְּשָׁמַיִם וַיַּעֲלֶה נְשָׂאִים מִקְצֵה הָאֶרֶץ וְכו' " (פסוקים יב-יג).
- שמעתם שבחו של מקום, בואו ושמעו גנותה של עבודה זרה, שנאמר: "נִבְעַר כְּל־אֶדָם מִדַּעַת הַבֵּישׁ כְּל־צוֹרָף מִפְּסָל כִּי שְׁקָר נִסְכּוֹ וְלֹא־רוּחַ בָּם: הֶבֶל הֵמָּה מַעֲשֵׂה תַעֲתָעִים בַּעַת פְּקָדוֹתֵם יֵאבְדוּ" (שם יד-טו).²³
- שמעתם גנותה של עבודה זרה בואו ושמעו שבחו של מקום, שנאמר: "לֹא־כִּאֲלֵה חֶלֶק יַעֲקֹב כִּי יוֹצֵר הַכֹּל הוּא וַיִּשְׁרָאֵל שֶׁבֶט נִחַלְתּוֹ ה' צְבָאוֹת שְׁמוֹ" (פסוק טז).²⁴

אמר הקב"ה: הואיל והיא כאבן דומם ואין בה ממש ואחרים שומרים אותה שלא יגנבו אותה, היאך יכולה היא ליתן חיים לחולה? לכך אסור להתרפאות מכל אשר לה.²⁵ וכן אתה מוצא בישראל, כשהיו במצרים, היו עובדים

¹⁹ וכך גם ישעיהו בתיאור הפסל בפרק מד: "חֶרֶשׁ בְּרָזֶל מַעְצָד וּפְעַל בְּפִחַם וּבְמִקְבּוֹת יִצְרְהוּ ... חֶרֶשׁ עֲצִים נָטָה קוּ יִתְאַרְהוּ בְשֶׁרֶד יַעֲשֵׂהוּ בְּמִקְצְעוֹת וּבְמִחוּגָה יִתְאַרְהוּ וַיַּעֲשֵׂהוּ כְּתַבְנִית אִישׁ כְּתַפְאֶרֶת אָדָם לְשִׁבְתַּת בְּיָת: ... וְהִיָּה לְאָדָם לְבַעַר וַיִּקַּח מֵהֶם וַיְחַס אֶף יִשְׁק וְאִפְּה לְחֶם אֶף יַעֲלֵ אֶל וַיִּשְׁתַּחוּ עֲשֵׂהוּ פֶסֶל וַיִּסְגְּד לָמוֹ: חִצְיוֹ שָׂרָף בְּמֹ אֵשׁ עַל חִצְיוֹ בְּשֶׁר יֵאכֵל .. וּשְׂאֵרֵיתוֹ לְאֵל עֲשֵׂה לְפִסְלוֹ יִסְגוּד יִסְגְּד לוֹ וַיִּשְׁתַּחוּ וַיִּתְפַּלֵּל אֵלָיו וַיֹּאמֶר הִצִּילָנִי כִּי אֵלֵי אֶתָּה". ובחזרה לירמיהו ומוטיב נשיאת האלילים, אולי לכן מדגישים חז"ל ש"הארון נושא את נושאי" (סוטה לה ע"א) כמתואר במעבר הירדן בספר יהושע ובעוזא שמת כי כאשר שלח יד לסייע לארון. כך או כך, בקטע המוזח שלהלן, ערכנו את אוסף הציטטות הניגודיות מפרק י בירמיהו, בצורה של שירה, במעין דיאלוג ניגודי בין שבחו של הקב"ה וגנותה של עבודה זרה. שימו לב שהפסוקים מובאים על פי הסדר בירמיהו, כך שהמבנה הזה יכול להיות בפרק עצמו, כמו מבני שירות אחרות בתנ"ך. ובאשר לתוכן, הוא מזכיר את הפיוט מעשה אלוהינו מול מעשה בשר ודם (בימים הנוראים), שבמקור כתוב בית כנגד בית ובימינו קצרו אותו (אולי בגלל פתיחת וסגירת הארון). ואפשר שההפך הוא הנכון, היינו שהפיוט מיוסד על דרשה זו ועל פרק י בירמיהו.

²⁰ המדרש שואל מדוע מכתיר כאן ירמיהו את הקב"ה "מֶלֶךְ הַגּוֹיִים" ועונה שבתחילת נבואתו נאמר לירמיהו: "נְבִיא לְגוֹיִים נִתְתִּיר" (שמות רבה כט ט, מדרש תהלים צג א), אבל הפשט הוא ברור. תחילת הנבואה שם היא לבני ישראל שלא ילכו בדרכי הגויים: "שְׁמַעוּ אֶת הַדְּבָר אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' עֲלֵיכֶם בַּיַּת יִשְׂרָאֵל ... אֶל דָּרֶךְ הַגּוֹיִם אֶל תִּלְמְדוּ וּמֵאֲתוֹת הַשָּׁמַיִם אֶל תִּחַתּוּ וְכו' ". הקב"ה הוא "מֶלֶךְ הַגּוֹיִים", אז מה לכם לנטות אחרי חוקותיהם ועבודה זרה שלהם? ראו פירוש רד"ק שם שאפילו הגויים יודעים: "כִּי לָךְ יֵאֲתֶה - הַמְּלוּכָה לֹא לְאַחֵר כְּלוֹמֵר רְאוּיָה הִיא לָךְ וְלִיחַס אֹתָהּ אֵלֶיךָ לֹא לְאַחֵר", וגם "חֻכְמֵי הַגּוֹיִם .. יוֹדְעִים כִּי הַפֶּסֶל אֵינוֹ כְּלוֹם".

²¹ זה מקור להצמדת "אמת" לפסוק האחרון בקריאת שמע (פרשת ציצית) שאיננו במקרא: "ה' אלוהיכם אמת". ראו דיון בנושא בגמרא בבלי ברכות יד ע"א-ב ובירושלמי ברכות א א – מובא בדברינו [עשרת הדברות בפרשת קדושים](#).

²² תרגום: "כזאת תאמרו להם: האלוהים (לשון חול, האלילים) אשר את השמים והארץ (ארקא, מלה יחידאית) לא עשו (בראו) יאבדו מהארץ ומתחת השמים האלה" (ראו פירוש מצודות שם). אמירה מיוחדת זו בארמית היא בשל מסר ששולח ירמיהו לגולי בבל הראשונים (גלות יכניה). ראו דעת מקרא והמפרשים על הפסוק.

²³ הכל על מנת להזהיר את גולי בבל שלא להתפס לעבודה הזרה שם. וכל זה, בדרשה על יציאת מצרים, בפרשתנו המוקדשת ליציאת מצרים!

²⁴ שבחו של מקום (הקב"ה) או שבחם של ישראל שעובדים את הקב"ה ומאמינים בו? הדברים מתלכדים בדברי ירמיהו לגולי בבל – שבח הדדי. ראו דברינו [אנו מאמירך ואתה מאמירנו](#) בפרשת כי תבוא.

²⁵ לאחר שנתן לנו הדרשן נימוק משכנע למדי מדוע אין להתרפא בשפיות דמים, ונימוק משכנע מדוע אין להתרפא בגילוי עריות, נראה הנימוק של עבודה זרה קצת 'רגשי'. עבודה זרה שהיא כאבן דומם ואין בה ממש, היא הסבר טוב מדוע הרפוי בה לא יועיל, אבל מדוע היא סיבה למסור על כך את הנפש? אדרבא, ינסה החולה להתרפא ויוכח שאין בה שום תועלת! אולי יוכל הדרשן להסתייע בחלק מהמדרשים שהבאנו בדברינו [והלא אין בה ממש](#) בפרשת כי תשא. ראו שם השאלה שמעלה הפילוסוף בוויכוחו עם רבן גמליאל: אם אין בעבודה זרה ממש, מדוע הקב"ה מקנא בה? מדוע הוא נקרא "אל קנא"? והתשובה (הקצת מורכבת) שם היא במשל האבא הבן והכלב, שכאשר הבן נודר בשם הכלב (בני אדם סוגדים לע"ז ונשבעים ומשביעים בשמה), האבא (הקב"ה) כועס על הבן שככה התדרדר ולא על הכלב. כעסו וקנאתו של הקב"ה איננה על ע"ז עצמה, אלא על האדם, שצלם אלהים שבו נפגע והושחת. לא האמת האבסולוטית הטרנצנדנטלית מעניינת, אלא האמת הפסיכולוגית האנושית. ואת הדרשן שלנו מעניין להגיע

עבודה זרה ולא היו עוזבים אותה, שנאמר: "איש את שקוצי עיניהם לא השליכו" (יחזקאל כ ח).²⁶ אמר לו הקב"ה למשה: כל זמן שישראל עובדים לאלוהי מצרים, לא יגאלו. לך ואמור להם שיניחו מעשיהם הרעים ולכפור בעבודה זרה. זהו שכתוב: "משכו וקחו לכם צאן למשפחותיכם ושחטו הפסח" (שמות יב כא) – כלומר, משכו ידיכם מעבודה זרה וקחו לכם צאן ושחטו אלוהיהם של מצרים ועשו הפסח, שבכך הקב"ה פוסח עליכם. הוי: "בשובה ונחת תושעון".²⁷

מדרש תנחומא פרשת בחוקותי סימן ה – בתשובה ובשובה²⁸

ר' אליעזר אומר: אם ישראל עושים תשובה נגאלים, ואם אין ישראל עושים תשובה אין נגאלים, שנאמר: "בשובה ונחת תושעון" (ישעיה ל טו). ר' יהושע אומר: בין עושי תשובה, ובין שאינן עושי תשובה, כיון שהגיע הקץ מיד נגאלין, שנאמר: "אני ה' בעתה אחישנה" (ישעיהו ס כב).²⁹

ירושלמי תענית פרק א הלכה א – שובה בשבת כתיקנה

א"ר לוי: אילו היו ישראל משמרין שבת אחת כתיקנה, מיד היה בן דוד בא. מאי טעמא? ויאמר משה אכלוהו היום כי שבת היום לה' " (שמות טז כה) - חד יום.³⁰ ואומר: "בשובה ונחת תושעון" [ישעיה ל טו] - בשובה וניח תתפרקון.³¹

שבת שלום מחלקי המים

מים אחרונים: אם נחזור לשמות רבה פרשה טז שהוא עיקר הדף הפעם, ראו המשך הדרשה בסימן ג שם החוזרת ומדגישה את הצורך להתעמת עם אלוהי מצרים כחלק מתהליך הגאולה: "בשעה שאמר הקב"ה למשה לשחוט הפסח, אמר לו משה:

לתחנה הסופית של דרשתו, שכל עוד בני ישראל עובדים עבודה זרה במצרים, אין הגאולה, היא הריפוי, יכולה לחול עליהם. עבודה זרה וגאולה אינם יכולים לדור בכפיפה אחת וכך גם לא עבודה זרה וריפוי. אלה פשוט שני דברים סותרים במהותם, והממשות האיימנטית לא מעניינת. ואם נחזור לגמרות שבהערה 4 לעיל, הלימוד שם על עבודה זרה שהיא בכלל ייהרג ואל יעבור הוא מהפסוק בקריאת שמע: "וְאֱלֹהֵי אֶת ה' אֱלֹהֵיךָ בְּכָל לְבָבְךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ וּבְכָל מַאֲדְךָ" ("אפילו הוא נוטל את נפשך", מושאל מהנושא של ברכה על הרעה כשם שמברכים על הטובה, ברכות פרק ט משנה ה ובגמרא שם דפים נד וסא).

²⁶ ראו הפסוקים הקשים ביחזקאל שם שהקב"ה בא לגאול את בני ישראל ממצרים ולא יכול היה, כביכול, לעשות זאת בשל שקיעתם הקשה בעבודת אלילים. עד שחשב הקב"ה לשפוך חמתו עליהם שם ולהשמידם. ורק החשש מחילול השם היא שהביאה את הגאולה. וכבר הארכנו לדון בשקיעתם של בני ישראל במ"ט שערי טומאה במצרים, עד שכמעט ונעלם בית יעקב, בדברינו [משכו וקחו לכם](#) בפרשה זו בשנה האחרת.

²⁷ הגענו אל התחנה הסופית, אל הפסוק "משכו וקחו לכם צאן" בפרשתנו והפסוק: "בשובה ונחת תושעון" בישיבה, בהם פתחנו. נראה שלא בכדי הולך המדרש שלנו 'נגד הזרם' ודורש את הפסוק בישיבה לאחור, על גאולת מצרים, בניגוד לרוב הדרשות על הפסוק "בשובה ונחת תושעון", העוסקות בגאולה לעתיד לבוא. ראו הערה 1 לעיל וגם להלן. ללמדך, אומר מדרש שמות רבה, שהמתכון לגאולה הוא משיכת ידיים מעבודה זרה ומשאר עבירות שהן בבחינת ייהרג ואל יעבור, או ברוח הדרשה: יעבור ולא ייגאל. זו ה'שובה ונחת' של גאולת מצרים המשמשת טופוס לגאולה לעתיד לבוא. ונראה, כפי שכבר ראינו במספר דרשות, שהדרשן ממנה את יציאת מצרים לתקופתו ודורו. ויותר משהוא מסביר לשומעי לקחו בזכות מה זכו ישראל להיגאל ממצרים, הוא מבקש לטעת בהם תקוה ואמונה וחיזוק דתי, שאם רק יקפידו לשמור על מצוות התורה, בפרט שלוש העבירות החמורות, יזכו לפדות וגאולה של "שובה ונחת". ובכך אפילו יאפילו על יציאת מצרים שהייתה ב"כח גדול וביד לחזקה" ולא הביאה מיידית לשובה ונחת. ראו בדברינו מקוצר רוח ומעבודה קשה שהדילמה ביציאת מצרים הייתה האם תחילה תבוא היציאה הפיסית לחירות – הפסקת השעבוד הגופני, הנפשי והלאומי – ורק אחר"כ יתחיל המסע הארוך של הגאולה הסתרה הרוחנית-דתית, או ההפך, תחילה קרבן פסח, התנתקות מעבודה זרה ומילה כתנאי לחירות הפיסית. כאן נראה שהדרשן מתנה את הגאולה הפיסית והרוחנית, במינימום של הקפדה על שלוש המצוות של ייהרג ואל יעבור שהם גם חלק מקידוש השם.

²⁸ התמקדנו בדרשה הרציפה והנדירה של שמות רבה טז, אבל לא נוכל להיפרד בלי מדרש או שניים נוספים (שכבר הזכרנו בקצרה בהערה 1 לעיל) על הפסוק: "בשובה ונחת תושעון".

²⁹ דרשה זו היא תקציר של המובא בהרחבה בגמרא סנהדרין צז ע"ב וירושלמי תענית א א. ר' אליעזר דורש את המילה "שובה" מלשון תשובה, בדומה לפסוק בהושע: "שובה ישראל" שנתן לשבת שובה את שמה. ר' יהושע לא מתייחס לפסוק זה ונראה שהוא יפרש את "שובה" כמו שרש"י מפרש שם את הפסוק: "בשובה - לשון ישוב ומרגוע וכן: שובה ה' רבבות אלפי ישראל (במדבר י). כן או כן, ראו בדברינו [מתשובה לשיבה](#) בפרשת נצבים. התשובה תביא לשיבה בשובה ולישיבה בהשקט ובבטחה.

³⁰ שהמילה "היום" בפסוק לכאורה מיותרת ובאה לדרוש שאם יום אחד יהיה לה', היינו אם תשמרו יום שבת אחת כרצון ה' מיד בן דוד היה בא. כך הפרשנים על הדף (ידיד נפש).

³¹ כאן מזהה "שובה" עם השבת. ראו דרשה זו גם במדרש ויקרא רבה ג א: "אמר ר' חייא בר אבא: טוב מלא כף נחת - זה יום השבת. ממלוא פנים עמל - אלו ששת ימי המעשה ... רעותו לעשות מלאכתו בהם. תדע לך שהוא כן, שאין ישראל נגאלין אלא בזכות שבת, שנאמר: בשובה ונחת תושעון - בְּשִׁבָּה ונחת תושעון". ומסביר שם פירוש א.א. הלוי ש"שָׁבָה" זו שבת בארמית ארץ ישראלית. ואם נחזור לירושלמי, ראו פירוש ידיד נפש שם ששואל מהגמרא בבבלי שבת דף קיה ע"ב שם מובא: "אלמלי משמרין ישראל שתי שבתות כהלכתן מיד נגאלים". וכאן "שבת אחת"! והוא מסביר: "שמעתי בשם הגאון מדוע שתי שבתות? כי משמעות השבת היא מנוחה אחר ששה ימי חול ועבודה, ולשם כך צריך לשמור שבת אחת, לעבוד ששה ימים, ואז השבת השנייה תהיה אחר ששת ימי המעשה. ויתכן שזו היא כוונת הירושלמי שדייק ואמר שבת אחת כתיקנה, ששמירת שבת כתיקנה היינו אחר ששת ימי מלאכה". שנוזה לשובה ונחת בכל שבוע ושבוע. ויהי נעם ה' אלוהינו עלינו ויכונן מעשי ידינו בכל יום ויום.

ריבון העולם, הדבר הזה האיך אני יכול לעשות? אי אתה יודע שהצאן אלוהיהם של מצרים הן? שנאמר: הן נזבח את תועבת מצרים לעיניהם ולא יסקלוננו? אמר לו הקב"ה: חייד, אין ישראל יוצאין מכאן, עד שישחטו את אלוהי מצרים לעיניהם, שאודיע להם שאין אלוהיהם כלום. וכן מצינו שעשה, שבאותו הלילה הכה בכוריהם של מצרים ובו בלילה שחטו ישראל פסחיהן ואכלו והיו המצרים רואים בכוריהם הרוגים ואלהיהן שחוטין ולא היו יכולין לעשות כלום". (ראו דברינו [המכה האחת עשרה](#) בפרשה זו). אפשר שגם זו תשועה "בשובה ונחת", בשקט של גאולים-מנצחים שרואים את אדוניהם-משעבדיהם לשעבר מובסים ואינם מתלהמים. וכמו שממשיך שם הפסוק בישעיהו: "בהשקט ובבטחה תהיה גבורתכם".³²

³² משפט שאומץ כמוטו למוסד חשוב במדינת ישראל.